

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme

SALİH UÇAK

Okt. | Erbil Selahattin Üniversitesi, Türk Dili Bölümü

Özet: Şan Kızı Destanı, İtil Bulgarları arasında sözlü olarak aktarılmış ve Bulgarların İslâmiyet'i kabulünden sonra Mikail Baştu tarafından yazıya geçirilmiştir. Destan, halk arasında anlatılan parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Şan Kızı Destanı, Şams oğlu Mikail (Baştu) tarafından 865 yılında yazılmaya başlanmıştır. Destan metninde hem Bulgar boyunun mitolojik özellikleri hem de İslâmiyet'i kabul ettikleri ilk dönemin özellikleri bulunmaktadır. Destanın başında Tanrı'nın Alpleri nasıl yarattığını anlatması, Türklerin kadim inançlarını ortaya koymasından önemlidir. Şan Kızı Destanı'nda görülen Alpler, diğer Türk destanlarında gördüğümüz özelliklerden çok daha farklı özelliklere sahiptirler. Tabiatüstü güçleri vardır. Ayrıca dişi ve kahramanlık yapmayan Alpler de vardır. Eski Bulgar inancı, Tanrı ile beraber "iye"lerin de bulunduğu bir hüviyete sahiptir. Buradaki 'alplar, dev gibi iri, çirkin ve olağanüstü güçleri olan ölümsüz olduklarına inanılan " iye alp tipi"lerdir. Arketip olarak idealize edilmiş "alp tipi"ne Oğuz Kağan Destanı'nda rastlıyoruz. Oğuz'un fiziki özellikleri, göçebe toplumunun sert doğa koşullarına karşı çizilmiş en ideal özelliklerdir. Dede Korkut'a ve diğer destan parçalarında geçen, "pazu kuvveti"ne işaret eden alpler ile İslam sonrası metinlerde ortaya çıkan "alp eren" tipi, toplumun bir olgu olarak yaşadığı döneme ışık tutan temel kimlik ve kişilikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, Şan Kızı Destanı'nda gördüğümüz "iye alp"lerin yaratılışı ile bunların tekâmülü olarak gördüğümüz "alp" ve "alp eren" arketipi üzerine tarihsel ve mitolojik bir değerlendirme gayretidir.

Anahtar Kelimeler: alp eren, alp tipi, iye, Şan Kızı Destanı

The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type

SALIH UCAK

Lecturer | Erbil Selahattin University, Department of Turkish Language

Abstract: The legend of Shan Girl has been orally told among Itil Bulgarians and it has been committed to paper by Mikail Baştu after Bulgarians have converted into Islam. The legend has been composed by joining the parts told among the people. The Legend of Shan Girl has been started to be written by Şams' son Mikail (Baştu) in 865. In the text of the legend there are both the mythological peculiarities of Bulgarian clan (tribe) and the features of the first period after converting into Islam. In the beginning of the legend, the narration of how God had created Alps is important from the perspective of exhibiting the ancient beliefs of Turks. Alps which are seen in the Legend of Shan Girl have more different characteristics than the features we have seen in other Turkish legends. It has supernatural powers. Besides there are Alps who are female and not courages. The ancient Bulgarian belief has an identity of existing "iye" with God, too. 'Alps' in here are "the iye types" who are huge and ugly and haaving supernatural powers like giant. We meet "alp type" which are idealized as archetype in Oğuz Khan Legend. The physical characteristics of Oğuz are the most ideally portarayed features against the hard natural conditions of a nomadic society. Alps standing for "muscle power" in Dede Korkut and other legend parts and "the type of Alp Eren" revealing out in post-Islamic texts have been up before us as main identity and personality which are enlightening the period in which society have lived as a phenomenon. This study is a mythological and historical effort of evaluation on the creation of "iye alp" which we have seen in Shan Girl Legend and the archetype of "alp eren" and "alp" that we see as the evolution of those.

Keywords: alp eren, alp type, iye, Shan Girl Legend

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

Şan Kızı Destanı, Tanrı'nın Alpleri yaratmasıyla başlar. Alp Boyan-İmen, insanlar arasında yaşamak istediğini Tanrı'ya söylediğinde Tanrı bu alpi insan kılığında dünyaya gönderir. Boyan'ın Boygala ile ilişkisinden Hunların atası olan İcik doğar. Destan kahramanı At (Audan Dulo)'ın soyu İcik'e dayandırılmıştır. Audan Dulo, Şan-Alban Rıştav'ın kızı Boz-bi'yi sevmektedir ancak Alp Albastı Boz-bi'yi yer altı dünyasına kaçırmıştır. Audan Dulo Boz-bi'yi ararken Arbuga ve Tat-Iran ile tanışır ve onlarla dost olur. Arbuga'nın eşi Tanbit de Alp Ajdaha tarafından kaçırıldığı için üçü birlikte Tanbit ile Boz-bi'yi kurtarmaya karar verirler ve birlikte savaşa girerler. Üç kahraman, kötü yöreleri, Alp Ajdaha ve Alp Albastı'yı öldürdükten sonra İtil (Atıl) nehrinin kıyısına yerleşerek burada Bulgar Devletini kurarlar. Ancak destanın kahramanı Audan-Dulo, mücadelelerini yer altı dünyasının labirentlerinde sürdürür.

Şan Kızı Destanı'nda anlatılan olaylar destan dairelerinden oluşmaktadır. Buradaki 'destan dairesi'den kast edilen Alp Boyan ile başlayan ve Audan-Dulo ile sona eren bir silsiledir. Bu silsilenin etrafında metin halkaları oluşmuştur. Bu halkalar 'destan dairesi' (cycle) olarak adlandırılmaktadır. Elimizdeki metinde bu daireler art arda gelmektedir. Buradaki anlatı; Alp Boyan, İcik, Gazan, Bulumar, Alvar ve Audan-Dulo'nun etrafında oluşan olayları konu alan dairelerden oluşmaktadır.

Destanda Bulgar tarihinin de aktarılmaya çalışıldığı görülebilir: Alp Boyan ile başlayan mitolojik tabaka Gazan ile biter. Bulumar ile tarihî tabaka başlar. Audan-Dulo ile İslâmî tabaka destandaki yerini alır (Aydoğdu: 2006, 68).

1. Alplerin Yaratılışı

Şan Kızı Destanı, çarpıcı bir girişle başlar. Buna göre insan yaratılmadan önce "ölümsüz dev alpler" yaratılır. Belli bir süre ölümsüz olan alpler kendi arasında anlaşmazlığa düşünce cezalandırılmış ve onlardan ölümlü "insan alpler" yaratılmıştır. Yeryüzünde "insan"ın ortaya çıkışı bu cezaya bağlanmıştır. Mitolojik olarak bakıldığında destanda insanın atası olarak "Keklik" gösterilmiştir. Burada, dünyanın yaratılış mitinde yeryüzünün oluşumu ve ilk canlı olarak "Kuğu"nun varlığı ile ilgili mite yakın bir ifade söz konusudur. Yine destandaki bilgilere göre Güneş ve Ay ilk alplerden kabul edilir: "Yeryüzünde insanların henüz olmadığı Eski zamanlarda Yüce Tanrı Alp-Devleri yaratmış. Evvela üst Alpleri: Güneş ve Ay'ı yaratmış Sonra da diğer Alpleri meydana getirmiş." (s.4)

"Alpler ölümsüzlermiş

....

Sonra As Alpler dünyaya gelmiş
Kavgalar yeniden başlamış

O zaman cezalandırmış onları Tanrı
Öyle yapmış ki son alplerden
Sadece ölümlü insanlar doğabilmiş
Ve böylece insanlık yeryüzünde belirmiş"
İlk insanlar Keklik'ten doğmuş
Kilit altında tutarmış onu babası aksiliği
yüzünden" (s.6)

Destandaki alpler tasnife tabi tutulduğunda "iyi alplar-kötü alplar" olmak üzere iki ayrı "dev alp" tipi ile karşılarız.

2. Şan Kızı Destanı'ndaki Dev Alpler ve Özellikleri

2.1 Kötü Dev Alpler

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

Alp Şürelî: Alp Ajdaha'nın yardımcısıdır. İnsanı yoğurup ona şekil veren dev alptir. Yaratılış efsanelerine yakın bir benzerlikle insanın yaratılışında görev alır. Buna göre ilkin erkeği yaratmaya başlar. Toprağı ve balı karıştırarak erkeğe şekil verir ve onu güzelleştirir. Ancak karışım kadına yetmez. Bal yerine toprak ile tükürüğünü karıştırır ve kadın bedenini oluşturur. Bu sebeple kadın “uğursuz” sayılmıştır.

Bu anlatı, hem İslamî öğretilerdeki açıklamalara hem de İslam dışında kalan diğer dinlerin öğretilerine çeşitli göndermeler yapmaya imkân verir. Âdem'in topraktan yaratılmış olması gerçeğine yakın bir ilişki varken; kadın bedenine tükürüğün karışması ve bu sebeple uğursuz sayılması, “ilk günah” ve ilk günaha sebep olan “Havva” gerçeği, bizi Hristiyan öğretilerine götürmektedir. İslamî öğretilerde Âdem'e ruh üflemesine benzer bir durum, destanda yiğit Alp Hursa(Güneş)'ya görev olarak verilmiştir. Alp Hursa, Tanrı'nın emri ile “ateş nefesi”ni – ruh vermeye eşdeğer bir ifade- insana verir:

*Toprağı ve balı yoğurmuş
Ve karışımın yardımıyla
Erkek çocukların vücudunu güzelleştirmiş.
Küçük kıza baldan yetmemiş
O zaman alp toprağı yoğurmuş
Kendi tükürüğü ile – bu sebeple söylenir
Kadın uğursuz diye” (s.12)*

*Ve emretmiş Tanrı
Versin insanlara
Kendi ateş nefesini
Büyük yiğit Alp Hursa.*

*Böylece insanlarda
Ruh meydana gelmiş
Ruh ise ölümsüzdür(s.12)*

Destanda Alp Şürelî'nin insana verilen ruhtan mahrum bırakıldığı ve ruhların sahibi olarak Tanrı'nın gösterildiğini görüyoruz:

*Yaradan olmuş
İnsan ruhunun sahibi
Şürelî mahrum kalmış
İnsanların çehresinden (s.13)*

İyi ve kötü alpler arasındaki savaşı kötüler kaybeder. Yaralı haldeki Alp Şürelî bir sonra canlanır ve Şeytan'a ruhunu satarak aynı savaşta ölen Alp Ajdaha'nın başını yer. O günden sonra Alp Audon-Dulo tarafından öldürülme korkusuyla sürekli kılık değiştirir. İyelerin “don değişimi” dediğimiz bu olayda Şürelî'nin tilki donuyla yaşamaya devam ettiği vurgulanır:

*Yaralı Şürelî savaştan sonra unutulur..
Yaşamak için
Ruhunu şeytana satar
Gücüne güç katsın diye
Ajdaha'nın başını ve vücudunun bir kısmını yer (s.328)
At onu tekrar
Bulmasın diye
Sık sık insan kılığında
İnsanlar arasında saklanırmış
Ama bazen hayvan kılığına girermiş
Özellikle tilki olmayı seviyormuş(s.328)*

İyi Alplerden olan Boy-Terek'i öldürmek isteyen Şürelî, Alp Hursa'nın baltasını alır, ancak bunu gerçekleştiremez. Bu olayda, Alp Artış adında ilk ateş iyesi olarak kabul edebileceğimiz bir kahraman ortaya çıkar. İnsanların ateş ile ilgili ritüellerin bu Alp'e dayandırıldığını görüyoruz:

*Bir gün Şürelî, Boy-Terek'i izlemiş ve
Hursa'nın baltası ile gece vakti onu kesmeye karar vermiş. Onu Artış korumuş*

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

alevlenerek. O zamandan beri insanlar yanan çırayı, ateşi seviyorlar, kötü ruhları kovuyor diye. (s.60)

Alp Albastı: Destanda Alp Albastı karşıt güç olarak karşımıza çıkar. Destanda yaratıcıya başkaldırmış ve Şeytan ile hareket etmeye karar vermiş bir Alp olarak gösterilir. Alp Albastı, Keklik'in nesli olan "insan"dan nefret ettiği için kötülük önderi olarak tasvir edilmiştir.

Eski inanç sisteminde "Albastı, Al Ruh, Al Karısı, Al Ana gibi isimlerle anılan ruh, muhtemelen Umay'ın sonradan gelişen ikinci ilkelere göre olumsuz anlamda başkalaşmış şeklidir; başka bir deyişle ondan türetilmiş bir ruh ya da ilahtır. Ancak o kötü ruhlar zümresindedir. Çünkü lohusalara eziyet eder ve lohusa hummasına neden olur."(Çoruhlu: 2002,54)

İnsanlar, Alpleri sıkıştırmaya başlayınca devreye kötü Alpler girer ve insan türünü yok etmeye karar verirler. Bunların başında Alp Albastı gelir.

*"Alp Albastı olmuş
Bu işin önderi,
Reddettiği için eşi olmayı
Nefret edermiş o neslinden keklığın"(s.16)*

*Karga'ın katilini
Kötü alp Albastıyı
Tanrı yanına çağırmış
Hüküme- kovmuş dev.
Diğer Alpler gibi tövbe etmemiş
Yaradan'ın önünde
Yardım için tercih etmiş Şeytan'a başvurmaya (s.24)*

Destanda yer altı dünyasının – yani Tama'nın bugünkü ifadeyle Cehennem'in- hükümdarı olan Albastı, diğer mitlerde olduğu gibi kadınlara özellikle bakire

genç kızlara musallat olur. Onlara yer altı dünyasına kaçırrı:

*Albastıyı şeytan gizlemiş
Yer altı derinliklerine
Onu yer altı dünyası
Tama'nın hükümdarı yapmış.
Bunun karşılığında Alp satmış
Şeytana kendi ruhunu
Cin yöreg olmuş
Tama- Tarhan adını almış (s.25)
...Tulpar karşılığında
Ve Şürelî'ye teklif etmiş
Bin bakire kızla değişmeye..*

Mitik özellikler ile İslamî özelliklerin karıştığı destanda Albastı, İslam'ın ve Müslümanların düşmanı olarak anlatılmış, iyiliğin yoluna dikilmiş bir şehvet düşkünüdür:

*İslam'ın ışığı
Dünyaya yayılmaya başladığında
Albastı ve yardımcıları yöregler
Korkunç bir harekete niyet etmişler.
Yeryüzündeki bütün Müslümanları ve
Mekke ile Medine'yi yok etmeye.. (s.78)*

*Lanetli Albastı
Şehvete açgözlüymüş (s.252)*

*Yöreglerin kötü hükümdarı Albastı
İyiliğin yoluna dikilmiş
At'ı yok etmek ve Boz-bi'yi elde etmek için
Elinden geleni yapmaya başlamış (s.262)*

Alp Ajdaha: Albastı'nın yardımcısıdır. Kötü şerir bir Alp'tir. Şürelî ve diğer kötü yöreglere –cinlere- yakındır. Yeraltı dünyasının açgözlüsü olan Ajdaha'nın asıl amacı insan soyunu yok etmektir:

*Ajdaha dahi
Açgözlü kösnük imiş
Ama nesil üretirmiş*

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

Yalnız kısraklardan. (s.28)

*Çabuk çoğalyormuş
Ajdaha'nın soysuzlar sürüsü
Ve onlar tehdit etmeye başlamış
Tüm insanlık cinsini (s.30)*

2.2 İyi Dev Alpler

Alp Boyan: Destanda İmen kabilesinin önderi olarak tanıtılır. İyi Alplerden biridir. İnsanları il eğiten odur. Destanın tematik gücü olan Audan-Dulo'nun atasıdır. Alp Boyan, ilk yıldız iyesi olarak kabul edilebilir. Ay, Güneş ve yıldızlar onun aile efradıdır. Ölümsüz alp olmaksızın vazgeçen ilk alp, Alp-Boyan'dır. İlk insan Alp olan İcik'in babasıdır.

*Bir kabile –İmen- varmış
Ona önderlik eden Elbir değil
Hakiki Alp-Boyan imiş. (s.14)*

*Yıldız olarak doğmuş o
Alp güneş ve aydan
Onun kardeş ve kız kardeşleriymiş
Gökyüzündeki bütün yıldızlar”*

Anlatıda, canı sıkıldığı için Tanrı'ya dua ederek yeryüzüne gelmek istemiş; Tanrı da duasını, isteğini kabul etmiştir. Yeryüzüne Elbir kılığında gelen Alp, don değişiminin güçlü bir örneği olarak destanda yer almıştır.

*Ama canı sıkılmış yıldızlar arasında
Ve rica etmiş Tanrıya
Yeryüzüne onu Elbir kılığında salmaya
(s.14)
Yerine getirmiş Tanrı onun ricasını
Lakin Güneş ve ay ile
Söz kesmiş kaçış için
Boyan – İmen'den öç almaya(s.14)*

*Alplerin ebediliğinden
Boyan vazgeçmiş*

*Bundan sonra insana verildiği kadar yaşamış
İhtiyarlayınca Boyan demiş:
Benim oğlum İcik insan olarak doğdu
Ondan fazla yaşamak istemiyorum
(s.100)*

Alp Bi-Boygala: Boyan'ın ikinci karısıdır. Audan-Dulo onun soyundan gelir. İlk su iyesi olarak kabul edebileceğimiz Dulosu'nun kızıdır. Kocaman bir balığadenizkızına- teşbih edilir. İlk insan İcik'in annesidir. Türk mitlerinde su, her şeyden önce hayat kaynağı ve yaşama gücüdür. Bu sebeple su, ıduktur.

*Dulosu'nun kızı Alp-bi Boygala
Benzermiş kocaman bir balığa
Kendi sırtında Boygala
Boyan- İmeni
Dışarı çıkarmış taşlı nehir kıyısına (s.32)
Dulosu onları kıskanır ve ayırır.*

*“Boyan –İmen kederlenmiş
Çaresizlikten balıkçı olmuş
Dulosu'ya ağını atarmış
Lakin Boygala ona takılmazmış (s.34)*

*Boygala'nın kulağından küçük bir yılan çıkar
Bu küçük bir oğlana dönmüş
İki damla su gibi
Boyan – İmen'e benzermiş adını “İcik” koymuş (s.98)*

Alp Boy Terek: İnsanları kötülükten koruyan Alplerden biridir. Ağaç/Orman iyesinin prototipi kabul edilebilir. Boy-Terek, ağaç donuna girerek insanları ve iyi Alpleri koruyan bir iyedir. Merhametli olduğundan kötü Alplerin saldırılarına maruz kalmıştır. Destanda yeşil renginin Tanrı tarafından da sevildiğine işaret edilir.

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

Türk inanç hayatında orman/ağaç genel olarak bir kült sayıldığı gibi bazı ağaçlar ayrıca takdis edilmiştir. “Şamanistlerin en çok saydıkları ağaç kayındır. Şamanlar kayınsız ayin yapmazlar.”(İnan: 2002,54)

Eski Türk hayatında, ağaç ve orman iyelerini memnun ettikçe saadetin artacağına, bolluk ve bereket olacağına ve huzurlu yaşayacaklarına inanılırdı.(Kalafat:1995, 56) Bu inanç ağaç ve orman iyesini önemli kılmış ve çeşitli pratiklere sebep olmuştur. Şaman davulunda pek çok figür ile birlikte kayın ağacının yer alması, Altay yaratılış mitindeki Umay’la beraber yeryüzüne gönderilmiş olmasına bağlanabilir. Genel olarak “Ağaç motifi, Türklerde bahar ve hükümdar sülalesi simgesi olarak görülüyordu. Bu yüzden hükümdar makamları bir yış (Ormanlı Dağ) olmaktadır.”(Esin: 2001,170)

*“İnsanlara Boy-Terek aracı olmuş
Merhametli bir alp imiş
Ağaçlarda beliriyormuş
Kâh orda, kâh burada” (s.16)
Geçermiş onun kökleri
Tüm yer katlarından
Onun filizlerinin yardımıyla
Beliriyormuş Boy-Terek her yandan”
(s.16)*

Albastı ve Şürelî ondan nefret eder. Kötü ve şerir olanlarla mücadelesi dolasıyla daima insana yardımcı olmuştur.

*Boy- Terek
Hiç kimseye kötülük etmemiş (s.46)*

*Ama kötüler ve hainler
Korkuyorlarmış ondan. (s.48)
Her şeyi takip edermiş
Asil, Boy-Terek
Allah’ın emrini*

*Ve yaradan onu severmiş (s.48)
Boy- Terek’in yeşil rengini
En güzeli diye sayıyormuş
Hatta derler ki bazen
Onun kılığına girermiş (s.48)*

İcik: Destanda ilk insan alp olarak yer alır. Boyan’ın oğludur. Anlatıda gençlik çağına gelince kendine uygun bir kız aramaya başlar. Kendisi cesur, yiğit bir Alp olduğundan kimseyi kendine layık bulmaz. Seyahate çıkmaya karar verir. Yedisu bölgesinde Saban-köl gölünde aradığı kıızı görür. Görür görmez âşık olur, kendinden geçer. Gördüğü bu kızla evlenmek ister. Evlenmek istediği kız, dev Alplerden Alp- Barıs’ın kızı Samar’dır. Kızın babası, evlilik için denklik şartını ortaya koyar. Diyalog şu şekilde gelişir:

*Gördüklerimden hiçbiri
Layık değildir bana
Bana, bahadıra tam uygun olanı gerek
(s. 106)*

Ben alp değil insanım

...
*Barıs:
Kızım benim gibi bir devdir
O tabiatüstü kuvvetlere sahiptir
Onu isteyen birçok alp’i
Yendi
Ajdaha’nın sakalını yoldu
Albastı’nın üç köpek dişini kırdı
Cil’in kanadını kopardı
Kubar’n iki kaburga kemiğini kırdı (s.
108)*

*İcik:
Ben kanıtlayacağım insanın herkesten
güçlü olduğunu
Zira mucizevi bir şekilde doğdum ben...
Seni yenip karım olarak almaya geldim
Samar’a demiş:
Gel yarışalım*

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

*Bana layık mısın görelim
Sana dayak çekersem darılma(s. 110)*

İcik, Alplerin kuvvetini yardıma çağırarak kızı yener. Samar, onun karısı olur. Bu evlilikten dört oğlu olur. Bu anlatı ile Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek hikâyesi arasında yakın bir paralellik vardır. Orada da Bamsı Beyrek ile Banıçiçek evlilik denkliği için yarışır.

Audan-Dulo (At): Destanın tematik gücüdür. Destanın ikinci bölümündeki olay zinciri bu başkahramanın etrafında şekillenir. Bulgarların atalarındandır. Alp için gerekli olan kan dökmek, beladan kurtarmak ve kahramanlık gösterilerinin en belirgin hallerini bu Alp'te görmek mümkündür. Mızrağı vazgeçilmez silahıdır. Aynı zamanda bir alp olan Tulpar gibi bir ata salıptır. Kötü alp Ajdaha'yı öldüren odur. Üstün özelliklere sahip olan Audan-Dulo, klasik alp tipinin kemale erdiği halkayı temsil eder. Zira alp tipi için sayılan pazu kuvveti, iyi bir eş, at ve silah Audan-Dulo'da mevcuttur.

*Alp Audan mızrağını
Ajdaha'ın karnına batırmış
Bütün gücüyle.
Ajdaha ulumuş
Zehirli salyasını akatarak
Siyah kana boyanmış
Gevsemiş ve gebermiş (s.254)*

Audan-Dulo, Boz-bi'ye âşıktır. Ancak, Kötü alpler onu yer altı dünyasına kâçırılmıştır. Audan-Dulo ve arkadaşları onu kurtarırlar. Audan-Dulo Boz-bi'yi ailesine getirir. Kızın babası Şan-Alban Rıştav'ı Audan-Dulo tanımaz. Onu düelloya davet eder. İkisi arasında bir düello sahnesi yaşanır. Karşılıklı konuşma ve atışmalardan sonra Audan-Dulo'yu tanıyan Rıştav, kızını vermeye razı olur. Audan-Dulo:

*Vermem ben sana
Boz-bi'yi
Dostlarımla beraber
Onu kötü cin ve Alplerin elinden kurtardım" (s.360)*

*Biricik kızıma
Audan-Dulo'dan
Daha layık bir güveyi
Hayal etmemişimdir. (s.374)*

Boz-bi ile evlenirler. Kırk gün kırk gece düğün yapılır. Evlendikten sonra oradan göç etmeye karar verirler. İdil nehri civarına vardıklarında burada bugünkü Bulgarların ilk temelini atarlar. Zamanı ve eceli gelince o da her fani gibi bu dünyadan ayrılır:

*Göç ettiklerinde
Audan hükümdar olmuş
Ona ülkenin adını
Atıl atını vermiş....
Bu halk Bulgar adını almış (s.388)
Pişmanlık duymadan
Saatleri geldiğinde
Bizim kahramanlar
Fani hayattan ayrılmışlar (s.404)*

Boz-bi: Audan-Dulo'nun sevgilisi, eşidir. O da yiğit bir dev Alp'tir. En büyük korkusu farelerdir. Albasti'nın ve Ajdaha'nın göz koyduğu kızlardan biridir. Boz-bi, iffetli olduğundan namus ve günahsızlığın sembolü olarak gösterilmiştir:

*Rıştav'ın kızı Boz – bi
Farelerden korkuyormuş
Barac onları avlıyormuş
Ve genç kızı koruyormuş(s.66)
Onun en iyi dadısı imiş
Onu sırtında salıyormuş
Boz-bi ejderhayı seviyor
Barac da kızı seviyormuş (s.66)*

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

*Zira o
Yeryüzünde bütün yaşayanlar için
Namusluluğun sembolü imiş (s.86)*

Audan-Dulo ve arkadaşları onu Ajdaha'nın alıkoyduğu yer altı mağarasından kurtarınca zor zamanda ortaya çıkan ve eski mitlerde Ana Maygıl iyesine denk gelen misyonuyla ortaya Fatıma çıkıyor. Onun himayesinde Müslüman oluyor:

*Fatıma Boz-bi'yi başörtüsü ile örter
Kararmayınca temiz kaldığı anlamış-
lar(s.310)
Ajdaha'dan kurtarıldıktan sonra:
Güzel kız hemen
İslamı kabul etmiş
Hamiyetli Müslüman kadın olmuş (s.336)*

Tarvil: Yardımcı güç. Bulgarların atalarındandır. Audan-Dulo'nun arkadaşlarından biridir. İyi ve kötü Alplerin savaşında Audan-Dulo'un hayatını kurtarır. Albastı'yı mızrağı ile öldürür.

*Tarvil At'ı
Kurtamayı başarmış
Çadıra girip fareyi mızrağıyla vurmuş.
Tarvil mızrağı ile
Albastı'yı vurmuş
Mızrağın ucu kendisini bulmuş
Albastı'nın zayıf yerini
Yöreglerin kötü hükümdarını
Burnundan vurmuş
Burada bulunuyormuş
Onun ölümü (s.326)*

Gali (Hz.Ali), Hasan ve Fatıma: Geçiş dönemi eserlerinde olduğu gibi Şan Kızı Destan'ında da islamî özelliklerle mitolojik öğeler birbirine karışmıştır. Yardımcı güçler olarak yer alan bu isimlerin zor zamanda ortaya çıkarak iyilere yardım ettikleri ve onlara yol gösterdiklerini

görüyoruz. Fatıma'nın don değiştirerek Çak Çak kuşu olması, Boz-bi'nin ben onu "anne" olarak bildim demesi, bize koruyucu iye Ana Maygıl'ı hatırlatır:

*Fatma Çak Çak kuşuna dönüştü
...
Ben Fatıma'yı
Anne diye çağırdım
Öksüz kaldım
Fatıma annemin yerini aldı (s.234)*

Hz. Ali, destanda Allah'ın aslanı olarak tanımlanmıştır. Ancak elindeki silahı Zülfikar değil, bir kırbaçtır.

*Allah'ın sadık aslanı.
Yetiştigi zaman
Düşmanları titriyormuş
Zira Gali'in kırbaçı*

Tat-Iran: Bulgarların atalarındandır. Yardımcı güç olarak geçer.

*Tat-Iran kırbaçla
Albastı'yı gözlerinden vurmuş
Kötü cin anında kör olmuş (s.324)*

Alp Kubar: Yıldırım saçan dev Alp. Alp Barın'ın oğludur. Hırsızları yıldırımla vurması ve Boz kurt kılığına girmesidon değiştirmesi dikkat çeken özelliğidir.

*Boz kurdun kılığına giriyormuş
Kardeşi Tun-Büri'in adına (s.50)*

*Dev Kubar
En iyi Alplerden değilmiş
Ama kötü olduğu da söylenmezmiş
İyi yönü hırsızları yıldırımla vuruyormuş
(s.52)
Kendini en güçlü alp sayıyormuş (s.54)
Soğuk olunca gökyüzü bulutlarda ateş yakarmış*

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

Alp – Barıs: Medusalaşan bir alptir. Hiddetlenince bakışı ile öldüren bir alp olarak tasvir edilmiştir. Samar'ın babasıdır. Alp Kuyan, Albastı ile işbirliği yaparak ona içki içirip bir gözünü çıkarırlar. Bakışlarıyla taşa çevirme ve kül etme yeteneği, hem Medusa'yı hem de nazar meselesini hatırlatmaktadır. Güçlü, kuvvetli Alplerden biridir. Zalimlerin büyük düşmanıdır.

*Hiddetlendiğinde
Sadece tek bakışla
Öldürülebilen kudretli Alp Barıs
Safdılli devmiş (s.48)
Bars kıyafetli
Alp Barıs'ın
İki muazzam gözü varmış
Her biri tas büyüklüğünde
Onlar güçsüz bırakabilir
Taş haline çevirebilir
Dağları oynatabilir
Ateş ve kül edermiş (s.70)*

*Albastı:
Alplerin en güçlüsü
Ve Alplerin en üstünü... (s.268)*

Zalimlere acımıyormuş (s.62),

3. Diğer Türk Destanlarındaki Alp Tipi ve Alp Tipine Genel Bir Bakış

Tipler, belli bir dönemde toplumun inandığı, değer verdiği, modellediği temel kıymetleri temsil ederler. Bu bakımdan “alp tipi” Türk kültür ve sosyal hayatında oldukça farklı ve önemli bir yere sahiptir. Tip, toplumların kendi içinden belli bir süreç içinde yarattıkları spontane bir olgudur. Her tip, bir ihtiyaç sonunda ortaya çıkar. Kaplan, “alp tipini”, “göçebe toplumunun derin özlemi” olarak ifade eder(Kaplan: 1996,68)

Oğuz Kağan Destanı'nda bu tipin en idealine rastlıyoruz. Oğuz Kağan, alp tipinin bütün özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Destanlarda Türklerin İslamlaşmasına kadar, bilek gücü, genel bir görünüm arz eder ve bu ülkü olarak kabul edilir. İslam ile beraber güç iradeyle ölçülmeye başlayınca bilek, pazı gücü yerine irade, iman gücüne daha çok ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Dede Korkut'ta “ol zamanda bir oğlan baş kesme, kan dökmese ad komazlar idi”(Schiede:2000, 53) denmesi, bize alp tipinin o devirdeki gerekliliği ile ilgili ciddi bir ipucu sunmuş oluyor. Zira yaşam zor şartlarda sürdürülmektedir. Bu sebeple cesur, yiğit kişilere ihtiyaç vardır. Toplumsal kabulün hünere bağlı olduğu bu dönemde Dirse Han'ın kara çadıra oturtulması alp tipinin zorluklarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Dünyanın merkezinde kendine gören , “ben merkezietçi” yaklaşım tarzı, Oğuz Kağan'dan beri hem alp tipinin hem de genel olarak Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin bir yansıması olarak hep var olmuştur. Oğuz Kağan'ın “Gök Tanrı'ya borcumu ödedim” ifadesi ile “güneş bayrak, gök kurkan” düşüncesi bunun bir tezahürü olmak okumak gerekir.

Alp tipinin “Deli Dumrul” ile zirveleştiğini, İslam olan Türklerle beraber bunun “alp eren”leştiğini görüyoruz. Daha çok bir veli veya gazi olarak ortaya çıkar bu dönemde. Uluğ Türk, Battalgazi, Şeyh Edebalı, Akşemseddin bu kategoriye alınabilir.

Destan döneminde Tanrı'dan “kut” alan alp, İslamî dönemde Allah'ın yardım ile bir veli olarak misyonunu sürdürmeye devam eder. Kültür ve gelenek, ritüellerin nasıl başkalaşım devam ettiğini, tiple-

Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme (The Creation of Alps in the Legend of Shan Girl and an Evulation on Alp Type)

rin tarihsel seyir içinde nasıl değiştiğini gözler önüne sermektedir.

Kaynakça/Bibliographies

Aydoğdu.(2006). Şan Kızı Destanı Hakkında Bir Değerlendirme. TÜBAR XIX, s.257-268.

Baştu M. (1991). Şan Kızı Destanı. (Çev: Avidan Aydın). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bayram, B. (2009). Tatar-Bulgar Meselesi Temelinde Bir Destan (?): Şan Kızı, Karadeniz Araştırmaları. Cilt: 6, Sayı: 21,s.75-94.

Çoruhlu, Y.(2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

İnan, A. (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: TTK Yayınları,

Esin, E.(2001). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Kalafat, Y. (1995). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: AKM Yayınları.

Kaplan, M. (1996). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III Tip Tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Schmiede, A. (2000). Kitab-ı Dedem Korkut. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Uçak, S. (2007). Ergani'de Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.